

DESPRE OBICEIURILE FUNERARE LA CARAȘOVENI. STUDIU DE CAZ

Miliana-Radmila USCATU
Universitatea de Vest din Timișoara

miliana83@yahoo.com

On the Karashovean Funeral Customs. Case Study

The starting point for the Karashovean funeral customs description and analysis in the current article is field research conducted in the Karashovean villages, located in the south-west of the Banat county. These customs and their related practices are important for forming an accurate overview image of the funeral phenomenon in this ethnological region. The paper briefly presents the key moments of the Karashovean funeral customs, being intended as a modest contribution to a better understanding thereof. The examination of the material collected has resulted in a rich representation of the funeral customs at different levels. A first conclusion that has emerged is that these ceremonies and rituals, well-preserved even today, contain plenty of archaic elements from the repository of Slavic traditions (Serbian and Balkan). A comparative analysis has identified numerous customs similar to other populations in the Balkan region; the mutual influences with the Romanian customs have been highlighted, given that the population under scrutiny has lived together with the Romanians for centuries. The changes that have taken place over time are in fact direct consequences of the external factors mentioned, starting with the changes in clothing (very few Karashoveans are still buried in their traditional clothes, mainly old people), continuing with the Romanian language influences (words that have penetrated the local dialect), and finishing with the influences of the Romanian funeral customs (eg. the nine day alm, poltergeist beliefs). However, these mutual influences have not changed completely the structure of the Karashovean customs; they are mostly present in the Banat area, where they are also stronger and more numerous.

Keywords: *customs; funerals; Karashoveans*

În partea de sud-vest a Banatului, în județul Caraș-Severin, la o distanță de doar câțiva kilometri de Reșița, sunt așezate satele a căror populație este cunoscută sub numele de carașoveni: Carașova, Clocotici, Iabalcea, Lupac, Nermet, Rafnic, Vodnic. Dintre cele șapte așezări, cea mai mare este Carașova, situată chiar pe malul râului Caraș.

Astăzi așezările carașovene formează o comunitate relativ compactă, care se deosebește de celelalte comunități din Banatul românesc, mai ales după caracteristicile sale etnolingvistice: graiul arhaic, numeroase obiceiuri și tradiții vechi, portul popular și folclorul specific, apartenența la religia catolică.

Obiceiurile carașovenilor au păstrat numeroase caracteristici arhaice, caracteristici care nu se mai regăsesc în ritualurile sârbești de astăzi, însă au dezvoltat și o serie de inovații; toate acestea demonstrează că enclava etnică carașoveană a trăit timp de mai multe veacuri în izolare, departe de țara de origine.

Lucrarea de față are drept punct de pornire înregistrările de teren pe care le-am realizat în satele carașovene începând cu anul 2005 și până în prezent. Cercetarea de teren se axează în principal pe studierea și analiza în detaliu a obiceiurilor din ciclul vieții omului. Înregistrările efectuate despre aceste obiceiuri conțin informații interesante și valoroase din punct de vedere etnologic. Am încercat în demersul meu să prezint obiceiurile așa cum se derulează ele în prezent și totodată să obțin de la informatorii mai vârstnici informații despre felul cum se desfășurau

aceste obiceiuri în tinerețea lor, adică cu circa cincizeci de ani în urmă. Scopul a fost, așadar, urmărirea evoluției lor în timp și surprinderea, astfel, a direcțiilor în care acestea evoluează.

În contextul epocii în care trăim, ritmul alert de dezvoltare economică și socială nu a fost fără de repercusiuni și asupra obiceiurilor de altă dată, astfel încât pe unele din ele le regăsim astăzi într-o formă mai condensată. Alegerea acestei teme a fost o consecință a preocupărilor și interesului meu vis-à-vis de comunitatea carașovenilor, din care eu însămi fac parte, subiect controversat și dezbătut de mai bine de un secol.

Moartea este cel de-al treilea moment important din ciclul vieții omului de care se leagă numeroase rituri și ceremonii prezente la toate popoarele lumii. Totodată, aceasta este ruptura definitivă care se produce între individ și societate, iar cea din urmă trebuie să faciliteze, prin intermediul diferitelor practici, refacerea acestui dezechilibru, să ușureze trecerea sa la o stare de normalitate. Refacerea echilibrului are loc prin intermediul ritualurilor care realizează „integrarea individului în comunitate” (Panea 2003: 24). Moartea este indiscutabil parte integrantă a riturilor de trecere definite de Arnold Van Gennep, care aprecia că riturile de separare sunt mult mai evidențiate în cazul funeraliilor. Clasificarea realizată de Van Gennep, utilizată și în cadrul descrierii nunții, o voi prelua și de această dată pentru a putea structura momentele ce survin pe parcursul funeraliilor, pe care le voi delimita astfel în: rituri preliminare – practici premergătoare/pregătitoare momentului morții, liminare – înmormântarea/separarea propriu-zisă de cele lumești și postliminare – practici rituale de pomenire și de separare definitivă.

Credința conferă, în oarecare măsură, un înțeles și deznodământ existenței de dincolo de moarte – veșniciei preocupări a omenirii. Conform dogmei creștine, existența noastră lumească este reprezentată atât de către trup, cât și de suflet, iar sufletul este cel care în urma morții părăsește trupul și continuă să dăinuie. Deși religia a jucat și joacă un rol important în cadrul ritului funerar cu predilecție, tot aici se disting și multe ritualuri pre-creștine, ritualuri păgâne, care se împletesc cu cele creștine și care sunt unanim acceptate atât de către comunitate, cât și biserică.

Practici premergătoare momentului morții – rituri preliminare

Persoanele în vârstă se pregătesc din timp de moarte, fiindcă, într-o ordine firească a desfășurării evenimentelor, știu că se apropie tot mai mult de sfârșitul vieții al cărui curs normal nu-l poate schimba nimeni și astfel, trebuie să fie pregătiți pentru acest moment (Vezi Spasojević 2009: 234). Astfel, în general toți carașovenii vârstnici își pregătesc lucrurile necesare pentru *smr̄tka* sau *mórc'a* (< rom. *móarte*). Printre cele necesare ritualului de înmormântare, cele mai importante sunt piesele vestimentare ale portului popular carașovenesc (*ko^ušulja* „cămașă (bărbătească și femeiască), *gác'e* „izmene“, *kaníce* „cingătoare“, *maráma* „batic“, *palaríja* /<rom. *pălărie*/, *obúć'a* „încălțăminte“, *štap/křža* „baston“ ș.a.). Carașovenii nu-și manifestau dorința de a fi îmbrăcați „domnește în costum“¹, cu toate că în ultima vreme, mai ales bărbații, sunt înmormântați astfel, iar femeile, în cele mai multe cazuri, în port popular².

¹ Informații de teren, informator: Iacob Tincul (83 de ani, 2009).

² Acest lucru se explică prin faptul că femeile carașovence, spre deosebire de bărbați, au acceptat mai greu și mai tâziu ca timp înlocuirea pieselor de costum popular cu îmbrăcăminte „orașenească” (de proveniență industrială, în general). La bărbați, acest proces a început să se manifeste mai pregnant după anul 1950, prin înlocuirea totală a portului popular (în general, singura piesă care s-a menținut timp mai îndelungat era pălăria), pe când la femei el a

În ceea ce privește călătoria spre lumea de dincolo „în folclorul românesc, simbolul *drumului* (sau ‘mitul mării călătorii’) are printre altele menirea de a reface o armonie temporară compromisă” (Crețu 1980: 118). Carașovenii au adoptat viziunea creștină, în destule privințe cea catolică, despre viața după moarte, unde avem trei variante: raiul, iadul sau purgatoriul.

La persoanele grav bolnave, se obișnuiește să fie chemat preotul pentru ultima spovedanie și împărtășanie (Vlahović 2011: 309). Pe patul de moarte, pe muribund îl vizitează rudele apropiate și vecinii, iar înainte să moară acestuia i se pune în mâini o lumânare aprinsă (Spasojević 2009: 235), *mrtnjačka*, despre care carașovenii spun că o să-i lumineze calea spre lumea de dincolo. Dacă se întâmplă să moară un copil, despre acesta se spune că merge direct în rai, el neavând păcate (Kligman 2005: 119).

Ritualul funerar presupune ducerea la îndeplinire a numeroase practici de a căror îndeplinire „depinde integrarea sufletului în noua lume, cea a strămoșilor, și protejarea comunității din care a plecat” (Panea 2003: 30). În momentul morții, în cazul în care ochii celui mort nu sunt deja închiși, ei trebuie închiși, iar pe sub fălci îi este legat un batic ca să nu rămână cu gura deschisă, această practică fiind larg răspândită în Banat și la sârbi, în general (Spasojević 2009: 235). Repauzatul este lăsat aproximativ o oră să stea pentru a i se răci trupul, după care este îmbăiat în apă rece. Carașovenii spun că astfel mortul se spală de păcate. În răstimpul cât trupul e lăsat să se răcească, în casă sunt acoperite toate oglinzile (Cf. Čajkanović 1994: 454-460).

După ce a fost spălat și îmbrăcat, mortul este așezat în camera de oaspeți, camera cea mai bună, pe masă, cu picioarele îndreptate spre ușă și capul spre geam, până în momentul când este gata sicriul. Înainte de a așeza trupul celui mort în sicriu se obișnuiește ca o femeie să descânte așa-zisul *zabunjeni put* („drum încurcat”) pentru ca defunctul să nu se poată întoarce să-i bântuie pe cei vii. Trupul o dată așezat în sicriu, va rămâne acolo până la înmormântare. În interiorul sicriului se așterneau *ćilimi* (cuverturi țesute la război), astăzi locul acestora este luat de pături sau cuverturi cumpărate.

Comunitatea este înștiințată prin intermediul clopotelor despre moartea unuia dintre membrii săi, iar aceștia știu după felul în care bat clopotele dacă e vorba despre un bărbat sau o femeie, mai precis oamenii știu că atunci când bate *zlamenje* (anunțul prin intermediul clopotelor atunci când moare cineva).

Răposatul trebuie păzit zi și noapte de către rude, vecini, prieteni până la înmormântare (adică nu este voie să fie lăsat singur în cameră niciun moment). Acest străvechi obicei slav, un fel de strajă (veghe) la căpătăiul mortului – *custodia feralis*, este bine conservat și la sârbi (Čajkanović, 2, 1994: 395).

Spre deosebire de obiceiurile funerare la români, pentru care moartea nu este doar o pierdere sufletească, ci și un adevărat efort financiar, la carașoveni acest lucru este reglementat prin aducerea așa-zisului *svójak* – dar de îngropăciune. *Svojak*-ul este ofranda care se dă la mort, în prezent format din bani, alimente (fasole, ulei, făină etc.) și băutură, drept ajutor pentru familia îndurerată.

Odată cu moartea propriu-zisă, se aud și primele bocete. Femeile din familie, în primul rând mamele și soțiile, deplâng pierderea suferită prin intermediul bocetelor, care „este o obligație rituală” (Kligman 2005: 110).

Funeraliile la carașoveni durează, de regulă, două-trei zile. Excepțiile survin doar atunci când e foarte cald afară, iar familia se vede obligată să grăbească momentul despărțirii. Primele

început aproximativ două decenii mai târziu și s-a derulat mult mai lent (ultima piesă abandonată fiind baticul, împreună cu coafura tradițională). Desigur, tinerii au fost promotorii abandonării portului popular.

zile sunt în general dedicate pregătirilor de tot soiul, de la pregătirea hranei, la efectuarea cumpărăturilor necesare și până la rezolvarea celor mai mici detalii legate de evenimentul final – înmormântarea. La pregătirea mâncării ajută rudele și vecinii. Mesele se pun seara, înainte de înmormântare și participă rudele, vecinii veniți la priveghi sau să ajute, cei care bat clopotele și după înmormântare, când vin aproape toți cei care au făcut parte din cortegiul.

Etapa liminară – înmormântarea

Înmormântarea „reprezintă primul pas al agregării sufletului celui decedat în lumea strămoșilor. O serie de gesturi făcute acum, ce se alătură îngropării, așezării în groapă, sugerează plecarea definitivă” (Panea 2003: 63). În dimineața acestei zile se desfășoară ultimele pregătiri legate de înmormântare. Groapa trebuie săpată chiar în ziua înmormântării (Vlahović 2011: 312), deoarece se consideră că nu trebuie lăsată descoperită peste noapte, altminteri, spun carașoveni, va mai muri cineva.

Înainte de sosirea preotului, în casă se adună toate neamurile răposatului, vecini și prieteni, iar bocetele se întetesc odată cu apropierea momentului de despărțire veșnică. Cel care s-a stins din viață este apoi scos din încăperea unde era așezat, întotdeauna cu picioarele înainte (Petrović 2004: 668), respectându-se astfel datina conform căreia mortul trebuie să meargă ca și când ar fi viu, să nu se mai poată întoarce.

De regulă, mortul este condus pe ultimul său drum în sicriul deschis (Vlahović 2011: 314), mai ales atunci când persoana decedată este o persoană tânără. Absența preotului de la înmormântare este semnalată doar în cazul sinucigașilor și al persoanelor nebotezate (Vlahović 2011: 315-316).

La plecarea din casă, în urma cortegiului se varsă o găleată cu apă și se aruncă o piatră (Vlahović 2011: 313), lucru pe care îl mai fac și unii săteni pe lângă casa cărora trece prohodul și care se face pentru ca mortul să nu se mai întoarcă. În drum spre cimitir cortegiul funerar face numeroase opriri începând cu pragul casei, apoi la fiecare răscruce de drum și în locurile stabilite de familie care plătește pentru ca preotul să mai officieze câte o pomenire. Opririle la răspântii și în fața bisericii¹ sunt obligatorii, celelalte opriri sunt, fie în fața caselor rudelor apropiate fie a prietenilor foarte buni ai decedatului, care sunt indicate de familia decedatului (Vlahović 2011: 313-314). Aceste opriri interpretate ca praguri de trecere „au în comun, drept caracteristică, ambiguitatea”, iar rugăciunile ce au loc „ajută mortul să se deplaseze în siguranță peste obstacole” (Kligman 2005: 138). Opririle sau *stările* cum mai sunt acestea denumite „reprezintă vămile din cealaltă lume”(Florea Marian 2009: 215). Pe tot parcursul deplasării de la casa decedatului până la cimitir clopotele bat neconținut. Clopotele încetează să bată în momentul intrării în cimitir².

Preotul oficiază slujba de înmormântare, citește ultima rugăciune și *oprašč'anje* de la neamuri, vecini, prieteni și cunoștințe, după care peste sicriu se pune capacul (bătut în cuie) care este apoi coborât cu ajutorul a două frânghii în groapă (*u rúpu*). La îndemnul preotului și restul lumii adunate în jurul mormântului aruncă pământ și monezi peste sicriu spunând: *Bog^k da ti*

¹ Dacă decedatul sau decedata au fost cununați în biserică, mortul și cortegiul funerar vor intra în biserică unde va fi officiată o scurtă slujbă. În cazul celor care n-au fost cununați în biserică, a copiilor încă nebotezați sau a sinucigașilor, nu se intră în biserică, ci doar se face o oprire în fața bisericii.

² Momentul în care cortegiul funerar ajunge la poarta cimitirului este știut de cei care bat clopotele întrucât unul din aceștia urmărește din turla bisericii deplasarea cortegiului și vede când acesta ajunge la cimitir.

oprósti gréje! („Dumnezeu să-ți ierte păcatele“) sau (*Da ti je*) *Láka ti črna zémľja /zemľjica!* („Fie-ți țărâna neagra ușoară!“). O posibilă explicație a gestului de a arunca monezi peste sicriu constă în credința că răposatul va avea nevoie de bani pentru plata vămilor de trecere pe cealaltă lume „astfel încât fiecare taxă să poată fi plătită” (Kligman 2005: 116). Tot în acest scop, desigur, încă în timpul cât defunctul se află în casă, rudele apropiate pun bani în coșciug. La final, după ce termină de astupat groapa cu pământ și aranjat mormântul, unul dintre bărbații care au săpat locul de veci ocolește de trei ori mormântul spunând în același timp: *Tu da ti búde dom i sve što ti tréba, da némaš níšta s ovémi drúgimi kóji su žívi!* („Aici să-ți fie casa și tot ce-ți trebuie, să nu ai nimic cu cei vii !”). Un obicei asemănător are loc și la românii din Banat (Florea Marian 2009: 252). Această practică are drept scop de a-l împiedica pe răposat să se întoarcă în această lume transformat în vampir/moroi (Hedeșan 1998: 7-10).

La plecare, rudele, prietenii și vecinii care au asistat la înmormântare sunt chemați la pomana care are loc nemijlocit după îngropăciune, de regulă, acasă la familia răposatului. În popor regăsim și credința potrivit căreia cel care părăsește primul cimitirul „de a ieșit om, cel dintâi mort care va fi are să fie de parte bărbătească, iar de a ieșit o femeie mortul proximal va fi de parte femeiască” (Marian 2009: 251) și tot legat de acest fapt se mai zice și că e bine ca persoanele din familia răposatului să iasă pe poarta cimitirului în ordinea nașterii lor, pentru ca tot aceasta să fie și ordinea în care aceștia vor părăsi această lume.

Potrivit tradiției locului, la carașoveni, familia nu are voie să meargă la mormânt până când nu moare și nu este îngropat altcineva din sat. Carașovenii cred astfel că mortul stă la porțile cimitirului și-l așteaptă pe următorul *órtak* („camarad”) ca să-l treacă pe noul venit dincolo, în cealaltă lume, cel din urmă luându-i locul la porțile cimitirului.

Etapa postliminară – pomeni, dolii, credințe

După înmormântare și pomană urmează să se pună mese de pomenire: la trei zile (*treć'ine*), la nouă zile (*devetine*), la jumătatea celor patruzeci de zile (*pripolovénje*), la cinci săptămâni (*č'etrdéset*), la șase luni – jumătate de an (*pólak gódina*) și la un an (*gódina*), după care pomenile se fac o dată în fiecare an, de regulă, înainte de data morții defunctului (Vlahović 2011: 316).

În trecut, în cele trei seri consecutive de după înmormântare și pomană, trei femei obișnuiau să meargă seara să se roage pentru răposat la mormântul său atunci când băteau clopotele de *Zdrava Marija*. Astăzi această practică se desfășoară întocmai, singura diferență fiind că acest lucru are loc în casa răposatului. Pe parcursul celor trei zile și trei nopți în casă trebuie să fie în permanență o lumină aprinsă, iar la fereastră camerei în care defunctul a zăcut se pune o solniță cu sare, un pahar cu apă și un altul cu rachiu.

În dimineața de după înmormântare, la casa răposatului începe să se construiască așa-zisul *izvor* care se făcea într-un loc ferit al curții sau grădinii casei¹. La facerea izvorului sunt prezente trei sau cinci femei, de asemenea era obligatoriu să fie număr impar și o fată tânără din familie care trebuie să meargă apa celui dispărut, aceasta fiind adusă din fântâna sau locul din care acesta obișnuia să bea. În trecut locul de unde se aducea apa era în fapt un izvor, de aceea obiceiul se și numește așa, iar în acea apă trebuiau puse trei fire de iarbă sau trei flori.

¹ Informații de teren, informator: Magdalena Radan (75 de ani, 2011).

Ritualul, care se va repeta ulterior timp de patruzeci de zile în fiecare dimineață, începe, în acel loc, prin aprinderea unei lumânări noi, după care se spune Tatăl Nostru. La patruzeci de zile are loc slobozirea apei – *pušč'anje vode* sau *č'etrdéset*, cea de-a cincina pomană.

Deși obiceiul slobozirii apei la carașoveni diferă de cel de la români, totuși, unele asemănări pot fi găsite în punerea în practică a ritualului cum este motivul apei curgătoare și cel al găleții date de pomană.

Pomeni mari se fac așadar, la patruzeci de zile, la șase luni și la un an de la moarte. Mai trebuie precizat că pomenile de jumătate de an și de un an e bine să se facă cu ceva timp înainte de adevăratul soroc.

Referitor la doliu – acesta cunoaște diferite tipuri de manifestare. Una dintre cele mai marcante semne ale doliului este reprezentată de perioada în care acesta este exprimat. Doliul după membrii apropiați ai familiei – tată, mamă, soț, soție, copii, chiar și după rude de gradul I, se întinde pe o perioadă de un an de zile, uneori chiar și mai mult.

Acknowledgement: Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).

Referințe bibliografice

- CREȚU, Vasile Tudor 1980: *Ethosul folcloric – sistem deschis*. Timișoara: Facla.
- ČAJKANOVIĆ, Veselin 1994: *Sabrana dela iz srpske religije i mitologije*, knj. 1 i 2, Srpska književna zadruga, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Belgrad: Prosveta, Partenon.
- MARIAN, Simion Florea 2009: *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, București: Saeculum Vizual.
- HEDEȘAN, Otilia 1998: *Șapte eseuri despre strigoi*. Timișoara: Marineasa.
- KLIGMAN, Gail 2005: *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. București: Polirom.
- PANEA, Nicolae 2003: *Gramatica funerarului*. Craiova: Scrisul Românesc.
- PETROVIĆ, Sreten 2004: *Srpska mitologija u verovanju, običajima i ritualu*. [Beograd]: Narodna knjiga, Alfa, Neven.
- SPASOJEVIĆ, Momčilo 2009: *Običaji u Srba*, [„Obiceiuri la sârbi“]. Banja Luka: Besjeda.
- VLAHOVIĆ, Petar 2011: *Srbija. Zemlja, narod, život, običaji*, [„Serbia. Țară, popor, viață, obiceiuri“]. Belgrad: Službeni glasnik i Etnografski muzej.